

İBN EBÜ'D-DEM

(ابن أبي الدم)

Ebü İshâk Şihâbüddin İbrâhîm
b. Abdillâh b. Abdilmün'im
b. Alî el-Hemdânî el-Hamevî
(ö. 642/1244)

Şâfiî fakihî ve tarihçi.

21 Cemâziyelevvel 583'te (29 Temmuz 1187) Hama'da doğdu. Büyük dedelerinden Ebü'd-Dem'e nisbetle İbn Ebü'd-Dem diye anıldı. İlk öğrenimini Hama'da yaptı ve genç yaşta Bağdat'a gitti. Burada başta İbn Sükeyne (Ebü Ahmed Abdülvehhâb b. Ali) olmak üzere birçok âlimden hadis okudu, Şâfiî fikhını öğrendi. Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînilâh başarılı bir talebe olmasından dolayı kendisine hil'at giydirdi. Tahsilini tamamlayıp Hama'ya döndükten sonra Halep, Dımaşk, Musul ve Kahire'ye giderek ders okuttu.

İbn Ebü'd-Dem 622 (1225) yılında Hama kadılığına tayin edildi. Hama Eyyûbî Emîri I. el-Melikü'l-Mansûr Muhammed'in velayet tayin ettiği oğlu el-Melikü'l-Muzaffer Mahmûd 626'da (1229) Hama'yı istilâ edince onun yanında yer aldı. el-Melikü'l-Muzaffer, bilgili ve güvenilir bir kimsede olduğuna kanaat getirerek onu diğer Eyyûbî emîrlere ve devlet başkanlarına elçi olarak göndermeye karar verdi. İbn Ebü'd-Dem, 641'de (1243) Abbâsî Halifesi Müsta'sım-Billâh'ın hilâfet makamına geçmesini tebrik ve babası Müstansır-Billâh'ın vefatı dolayısıyla tâziye için el-Melikü'l-Muzaffer'in elçisi sıfatıyla Bağdat'a gitti. Ayrıca Mardin Artuklu Emîri Saîd Necmeddin Gâzî b. Melik Mansûr'a, Halep Emîri Melik Nâsır'a, Musul Emîri Bedreddin Lü'lü'e el-Melikü'l-Muzaffer'in birer mektubunu ulaştırdı. İbn Ebü'd-Dem'in Halep, Harran, Düney-sir yoluyla Mardin'e, oradan Nusaybin'e, ardından Musul üzerinden Bağdat'a vardığı bu seyahat esnasında Moğollar Anadolu'yu işgal ediyorlardı. Ertesi yıl el-Melikü'l-Muzaffer Mahmûd'un vefatını halifeye bildirmek üzere tekrar Bağdat'a gitmek için yola çıkan İbn Ebü'd-Dem yolda hastalanıp Hama'ya döndü; kısa bir süre sonra 15 Cemâziyelâhir 642'de (18 Kasım 1244) burada vefat etti.

Takvâ sahibi bir kimse olan İbn Ebü'd-Dem bilhassa Şâfiî fikhını çok iyi biliyordu. İsnevî'nin Şâfiî mezhebinde "imam" olarak nitelediği İbn Ebü'd-Dem'in (*Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 546) ictihadlarından bir-

çoğu kendisinden sonra gelen âlimlerce de benimsenmiştir. İbnü's-Sâbûnî, Cemâleddin Ebü Hâmid Muhammed b. Ali el-Mahmûdî, Zehebî'nin hocalarından Şehâbeddin Ebü Bekir ed-Deştî ondan hadis öğrenmiştir. Ayrıca iyi bir tarihçi olup *et-Târîhu'l-kebir*'i daha sonraki tarihçiler tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. İbn Ebü'd-Dem'in Hemedan'da kadılık yaptığına dair bilgi doğru değildir (*Edebü'l-kazâ'* [nşr. Muhyî Hilâl Serhan], neşredenin girişi, I, 27-30).

Eserleri. 1. Kitâbü Edebi'l-kazâ' (*ed-Dürrerü'l-manzûmât fi'l-aķziye ve'l-hükûmât*). Bir mukaddime ile altı bölümden meydana gelen eserde kazânın tanımı, kadı olmanın şartları, yargılama süreci, davacı ve davalılarla şahitlerin durumuna dair bilgilere, yargı kararlarının denetimi (temyiz), yemin, giyabî yargılama, kadı siccillerinin nasıl tutulması gerektiği, vekâlet (avukatlık) gibi konulara yer verilmiştir. İslâm muhâkeme hukuku (edebü'l-kadî) literatürünün en güzel örneklerinden olan eser, bu alanın tarihî gelişimi hakkında da önemli ipuçları ihtiva etmektedir. Müellifin kaynakları arasında Şâfiî'nin *el-Üm*, Müzenî'nin *el-Muhtasar*, Mâverdî'nin *el-Hâvi'l-kebir*, Ebü İshak eş-Şirâzî'nin *el-Muhezzeb*, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *Nihâyetü'l-maṭlab fi dirâyetü'l-mezheb* ve Gazzâlî'nin *el-Basîṭ* ve *el-Vasîṭ* adlı eserleri zikredilebilir. İbn Ebü'd-Dem'in İbnü'l-Haddâd el-Mısrî, Ebü Âsım el-Abbâdî ve İbnü'l-Kas gibi müelliflerden de istifade ettiği görülmektedir. Eser İbn Hacer el-Heytemî, Şemseddin er-Remlî ve Süyûtî gibi pek çok âlim tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Birçok nüshası bulunan *Kitâbü Edebi'l-kazâ'* Muhammed Mustafa ez-Zühaylî (Dımaşk 1970-1975; 2. bs. 1982), Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut 1407/1987) ve Muhyî Hilâl es-Serhân (Bağdad 1404/1984) tarafından neşredilmiştir. **2. Kitâbü't-Târîhi'l-İslâmiyyi'l-muhtasar**. Hz. Peygamber ile başlayıp 628 (1231) yılına kadar gelen muhtasar bir İslâm tarihidir. Olaylara kısaca temas eden ve her yıl içinde vefat eden şahsiyetleri zikreden eser kronolojik esasa göre kaleme alınmıştır. Müellif ayrıca yaşadığı dönemdeki Haçlı seferlerine dair bilgi vermiştir. Cezil Abdülcebbar el-Cömerd eserle ilgili olarak *A Critical Edition of al-Tarikh al-Islami al-Mukhtasar* adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır (1984, University of St. Andrews). Hâmid Zeyyân Gânim Zeyyân, eseri *et-Târî-*

hu'l-İslâmî el-mâ'rûf bi'smi't-târîhi'l-Muzafferî adıyla neşretmeye başlamış ve ilk cildini bastırmıştır (Kahire 1985). Fakat nâşirin bu esere *et-Târîhu'l-Muzafferî* adını vermesi doğru değildir. Çünkü İbn Ebü'd-Dem'in bu adı taşıyan bir başka eseri daha vardır. Kitabın II. Friedrich'in VI. Haçlı Seferi'yle ilgili kısmını İngilizce'ye çeviren Donald S. Richards, Bodleian Library (Marsh, nr. 60) nüshasına dayanarak ismini *Kitâbü's-Şemârîh fi't-tevârîh* olarak vermiştir (*BEO*, XLV [1993], s. 184). Cezil Abdülcebbar, sadece Bodleian Library nüshasında mevcut olan bu başlığın sonradan ilâve edildiğini tesbit etmiş ve orijinal ismin *Kitâbü't-Târîhi'l-İslâmiyyi'l-muhtasar* olması gerektiğini belirtmiştir (neşredenin girişi, s. 70-74). **3. et-Târîhu'l-kebir** (*et-Târîhu'l-Muzafferî*). Müellif eserine *et-Târîhu'l-kebir* adını vermiş olmakla birlikte el-Melikü'l-Muzaffer hakkında kaleme alınmış olduğundan *et-Târîhu'l-Muzafferî* diye meşhur olmuştur. Altı cilt olduğu kaydedilen ve İbn Vâsîl'in *Müferricü'l-kürûb*'unun, İbn Şeddâd'ın *el-A'lâku'l-ḥaṭîre*'sinin, Sehâvî'nin *el-İ'lâm bi't-tevbîḥ li-men zeme't-târîh*'inin, İbnü'l-Verdî'nin *Târîh*'inin ve Ebü'l-Fidâ'nın *el-Muhtasar*'ının kaynakları arasında bulunan eserde başta fakihler olmak üzere kelâm, hadis, nahiv ve dil âlimleri, zâhidler, vezirler, ileri gelen devlet adamları, şair ve ediplerin hal tercümelerine yer verilmiştir. Müellif önce isimleri Muhammed olanları kaydetmiş, ardından diğer şahsiyetleri alfabetik olarak zikretmiş, en sonunda kadınlara müstakil bir bölüm ayırmıştır. Cezil Abdülcebbar el-Cömerd eserin günümüze ulaşmadığını söylemektedir (*Kitâbü't-Târîhi'l-İslâmiyyi'l-muhtasar*, neşredenin girişi, s. 58). **4. Şerhu'l-Vasîṭ** (*Şerhu müşkilü'l-Vasîṭ*). Gazzâlî'nin *el-Vasîṭ fi'l-fürûc* adlı eserinin zor anlaşılabilir kısımlarının şerhi olup bir nüshası Dârü'l-kütübü'l-Misriyye'de bulunmaktadır (Fıkhu Şâfiî, nr. 282). Bağdatlı İsmâil Paşa'nın *Kitâbü İzâhi'l-eğâliṭi'l-mevcûde fi'l-Vasîṭ* adıyla zikrettiği kitabın (*Hediyyetü'l-ârifin*, I, 11) bu eser olması kuvvetle muhtemeldir. **5. Tedkîku'l-İnâye fi tahkîki'r-rivâye**. Hadis terimlerine dair olan eserin bir nüshası Cezayir el-Mektebetü'l-vataniyye'de (nr. 544) kayıtlıdır (Brockelmann, *GAL*, I, 424). **6. Fetâvâ İbn Ebi'd-Dem** (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1218). **7. el-Fıraku'l-İslâmiyye**. Süleymaniye (Fâtih, nr. 3153) ve Bursa Es-ki Yazma ve Basma Eserler (Haraççoğlu,

nr. 1309) kütüphanelerinde baş tarafı ek-sik birer nüshası, Adana İl Halk Kütüp-hanesi'nde de (nr. 1686) tam bir nüshası bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebü'd-Dem, *Edebü'l-kazâ* (nşr. Muhyî Hî-lâl es-Serhân), Bağdad 1984, neşredenin girişi, I, 17-244; a.e. (nşr. M. Mustafa ez-Zühaylî), Di-maşk 1982, neşredenin girişi, s. 17-45; a.mfl., *Kitâbü't-Târîhü'l-İslâmiyyi'l-muhtaşar* (dokto-ra tezi, 1984, haz. Cezîl Abdülcebâr el-Cömerd), University of St. Andrews, hazırlayanın girişi, s. 2-121; İbn Vâsil, *Müferricü'l-kürûb fi aḥbâri Benî Eyyûb* (nşr. Haseneyn Rebî), Kahire 1972-77, IV, 174, 270; V, 85-86, 252, 265-266, 323-324, 346; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtaşar*, VI, 76; Zehe-bî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXIII, 125-126; Sübkî, *Tabakât*, VIII, 115-119; İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iy-ye*, I, 546-547; İbn Hacer, *Tebşîrü'l-müntebih*, IV, 1460; Sehâvî, *el-İ'ân bi't-tevbiḥ*, s. 50, 210, 306, 315; *Keşfü'z-zunûn*, I, 47, 276, 305; II, 1218, 1255, 1446, 1722, 2008; Brockelmann, *GAL*, I, 423-424; *Suppl.*, I, 588; Zirikî, *el-A'lâm*, I, 42; *Hediyetü'l-Şârifîn*, I, 11; Kehmâle, *Mu'ce-mü'l-mü'ellifîn*, I, 53; D. S. Richards, "The Cru-sade of Frederick II and the Hamah Succession-Extracts from the Chronicle of Ibn Abi al-Damm", *BEO*, XLV (1993), s. 183-200; F. Rosenthal, "Ibn Abi'l-Dam", *EJ*² (Fr.), III, 705; M. Âsaf Fikret, "İbn Ebi'd-Dem", *DMBİ*, II, 649-650.

SABRİ HİZMETLİ

İBN EBÜ'D-DİYÂF

(ابن أبي الضياف)

Ebü'l-Abbâs Ahmed
b. Ebi'd-Diyâf b. Ömer
(ö. 1874)

Tunuslu hukukçu,
tarihçi ve devlet adamı.

1217 (1802-1803) yılında Tunus'ta doğ-du. Ailesi Evlâd-ı Avn kabilesindedir. Ba-bası vezîr-i ekber Yûsuf Sâhibüttâba'nın kâtibiydi. İlk öğrenimini İbn Melûka Med-resesi'nde yapan İbn Ebü'd-Diyâf daha sonra Zeytûne Medresesi'ne devam etti. Tahsilini tamamladıktan sonra 1827'de Dîvân-ı İnşâ'da kâtip oldu. Vezîr-i ekber

İbn Ebü'd-Diyâf

Şâkir Sâhibüttâba'nın ve Vali Hüseyin Pa-şa'nın güvenini kazandı. Güvenilirliği ve Arapça inşâdaki kabiliyeti sayesinde sır kâtipliğine getirildi. Tunus'ta nizamî or-du kurma girişimi dolayısıyla Hüseyin Pa-şa tarafından 1830'da Başhamba Mus-tafa Pehlivan'la birlikte İstanbul'a gön-derildi. İstanbul'da beş ay kalan ve bu sı-rada Osmanlı yöneticileriyle çeşitli görüş-meler yapan İbn Ebü'd-Diyâf 1832'de Tu-nus'a döndü. Ahmed Paşa'nın valiliği za-manında (1837-1855) başkâtip tayin edil-di. Onun da güvenini kazanarak başdanış-manı oldu. Bu arada Dîvân-ı İnşâ'da bü-rokratik yazışmalarda şekil ve üslûp ba-kımından yenilikler yaptı. Onun zamanın-da yazışmalarda edebî bir üslûp kullanıl-maya ve Osmanlı Devleti'yle olan muha-belerde Türkçe'nin yerine Arapça geç-meye başladı.

Tanzimat'ın İslâmiyet'e uygunluğunu ve Tunus'ta uygulama şartlarını görüş-mek üzere 1842'de bir heyetle tekrar İs-tanbul'a giden İbn Ebü'd-Diyâf, bu sıra-da Osmanlı hükümeti tarafından iftihar nişanı ile taltif edildi. Tunus'a dönünce önce alay emniyeti, sonra da kaymakam-lık rütbesine nâil oldu. 1846 Kasımında Vali Ahmed Paşa'nın Fransa'yı ziyaretinde özel kâtib olarak İbn Ebü'd-Diyâf da bu-lundu. Bu münasebetle Fransa ile ilgili gözlemlerini ayrıntılı olarak kaleme aldı ve daha sonra bunları tarihinde kullandı. 1849'da kendisine "emîrül-livâ" rütbesi verildi. 1857-1864 arası reformlar dön-e-minde yenilikçi idareciler arasında yer al-dı. Ahdü'l-emânın hazırlıkları için kurulan komisyona üye oldu ve 10 Eylül 1857'-de törenle ilân edilen ahdü'l-emânı biz-zat İbn Ebü'd-Diyâf kaleme aldı. Böylece Tanzimat prensiplerinin Tunus'ta uygu-lanması için önemli bir adım atıldı. Vali Mehmed Sâdık Paşa tarafından 1860'ta kendisine "emîrül-ümerâ ve vezîr-i ka-lem" rütbesi verilen İbn Ebü'd-Diyâf, 29 Ocak 1861'de ilân edilen ilk Tunus anaya-sasının (Kânûnü'd-devle) hazırlanmasında da görev aldı. Aynı yıl içinde yabancılarla Tunuslular arasındaki dağaların halli için kurulan komisyonun başkanlığına getiril-di. Ancak vezîr-i ekber Hazinekar Musta-fa Paşa ile anlaşmazlığa düşünce bir süre aktif görevden çekildi ve 1862-1872 yılları arasında *İthâfî ehlî'z-zamân* adlı ün-lü tarihini yazdı.

Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Eylül 1869'-da Milletlerarası Maliye Komisyonu baş-kanı ve Ocak 1870'te vezîr-i mübaşir ola-

rak tayininden sonra tekrar yıldızı parla-yan İbn Ebü'd-Diyâf, Vezir Ahmed Zerrûk Paşa'nın hesaplarını araştıran komisyona üye oldu ve ardından vezâret-i ekberin kanunî mevzuatla ilgili üçüncü kısmına müsteşâr-ı ewel tayin edildi. Burada on dokuz ay çalıştıktan sonra yaşlılığı dola-yısıyla Ocak 1872'de görevinden istifa et-ti ve 29 Eylül 1874 tarihinde öldü. Vezir Yûsuf Sâhibüttâba' Camii hazîresinde ba-basının yanına defnedildi. Dürüst, haysi-yetli, bilgili ve afif bir kişi olan İbn Ebü'd-Diyâf iyi bir münşî olduğu kadar aynı za-manda güçlü bir şair ve kâtipti. Kitapları ölümünden sonra ailesinden satın alınarak 1875'te kurulan el-Mektebetü's-Sâ-dikiyye'ye konulmuştur.

Eserleri. İbn Ebü'd-Diyâf, devlet adam-lığından ziyade *İthâfî ehlî'z-zamân bi-aḥbâri mülûki Tûnis ve 'ahdi'l-emân* adlı eserleriyle tanınır. Bir Kuzey Afrika ta-rihi ve özellikle Arap fethinden 1872 yılına kadar gelen bir Tunus tarihi olan eser mu-kaddime, sekiz bölüm ve bir hâtmeden oluşur. İki kısımdan meydana gelen mu-kaddimedede önce hükümet şekillerinden bahseden müellif meşrutî ve meclise da-yalı idareyi savunur, daha sonra da Kuzey Afrika'da hüküm süren İslâm hânedanla-rından, Osmanlı Devleti'nden ve Hüseyinî

İbn Ebü'd-Diyâf'ın *el-Makâmâtü'l-beşeriyye fi'l-envâ-ri'l-beşeriyye* adlı eserinin müellif hattı nüshasından bir sayfa (Tunus, el-Mektebetü'l-vatanîyye, nr. 4346)

